

EKSPERIMENTALNI FILM IZMEĐU SAMOARHIVIRANJA I IZVANINSTITUCIONALNE INFRASTRUKTURE: ARHIV KINOKLUBA ZAGREB

Apstrakt

Vidljivost i vrednovanje eksperimentalnog filma uveliko zavise od njegove dostupnosti, a ona je pak izravno vezana uz arhivsko pitanje. Na jugoslavenskom prostoru eksperimentalni film se razvijao primarno u sferi (samo) organiziranog kinoamaterskog pokreta, no budući da amaterski film uglavnom ne spada u sferu interesa institucionalnih arhiva i filmskih muzeja, ova je kinematografska disciplina gotovo u cijelosti izmaknula državnim i gradskim institucijama. U Hrvatskoj se glavnina tog materijala – koji se danas može okarakterizirati kao gradivo organizacija civilnog društva – čuva kao privatno arhivsko gradivo u izvaninstitucionalnim arhivima, često izvan jasnih arhivističkih smjernica, što otežava istraživanje i uspostavu pregleda nad poviješću eksperimentalnog filma i organiziranog kinoamaterizma. Tekst izlaže aktivnosti Odsjeka baštine Kinokluba Zagreb, koji je od svog osnutka 2017. godine formalno uspostavio arhiv i započeo sustavno upravljati vlastitim dokumentarnim i arhivskim gradivom u skladu sa zakonskim okvirom arhivske djelatnosti u Hrvatskoj. Opisuje se proces uspostave arhiva čiji je dugoročni cilj zaštita gradiva uz njegovu maksimalnu javnu dostupnost, pri čemu se arhiv promatra ne samo kao mjesto pohrane već i kao aktivna infrastruktura proizvodnje znanja o povijesti eksperimentalnog filma.

Ključne riječi

Kinoklub Zagreb, jugoslavenski eksperimentalni film, izvaninstitucionalni arhiv, kinoamaterizam, uspostavljanje arhiva

¹ petra.belc@gmail.com; ORCID 0009-0001-4529-5848

Prisutnost eksperimentalnog filma u suvremenim filmskim povijestima, kao svijest gledatelja, stvaratelja i publike o širini audiovizualnih umjetničkih praksi, uvelike je određena vidljivošću ovog filmskog roda – a vidljivost je u pravilu pitanje dostupnosti odnosno arhivsko pitanje. Kada je riječ o jugoslavenskom eksperimentalnom filmu, jednoj od najvitalnijih i najzanimljivijih grana filmske povijesti ovog prostora, njegova nevidljivost nije slučajna, već je rezultat sistemskih i institucionalnih uvjeta koji određuju što će uopće biti vidljivo. S obzirom na to da se u jugoslavenskom kontekstu eksperimentalni film razvijao primarno unutar kinoamaterskog pokreta, materijalna baština koju je ovo polje proizvelo ostala je uglavnom izvan institucionalnih okvira. Upravo zbog toga je najveći dio njegove materijalne i dokumentarne ostavštine ostao izvan sistema državnih arhiva i muzeja, često u statusu privatnog arhivskog gradiva, u najvećoj mjeri nedovoljno obrađenog i često teško dostupnog istraživačima.

Arhiv Kinokluba Zagreb (KKZ) nastao je kao odgovor na tu strukturnu prazninu – kao pokušaj da se kroz samoorganizaciju, ali uz poštivanje profesionalnih standarda, uspostavi održivi model zaštite, obrade i javne dostupnosti gradiva koje je od ključne važnosti kako za povijest eksperimentalnog filma tako i za povijest razvoja filmske kulture u lokalnoj i postjugoslavenskoj sredini.

Povijest Kinokluba Zagreb i značaj njegovog gradiva

Kinoklub Zagreb izvorno nastaje kao kinosekcija Fotokluba Zagreb 1928. godine, a od 1935. godine izdvaja se kao zaseban pravni entitet, i iste godine sudjeluje na prvom međunarodnom kongresu kinoamatera, koji je održan u Barceloni, na kojemu Jugoslaviju predstavlja Ljudevit Vidas s dokumentarnim filmom *Ferien 1934* (Gilles, 1994: 123), te tako KKZ danas predstavlja jednu od najdugovječnijih kontinuiranih institucija amaterskog filma u Europi. Tijekom gotovo stotinu godina svog postojanja klub je bio mjesto susreta filmskih entuzijasta, umjetnika, kritičara i budućih profesionalaca, posebno u periodu nakon 1945. godine, kada institucionalno formalno filmsko obrazovanje kakvo danas poznajemo još nije postojalo. Tijekom 1960-ih godina Kinoklub Zagreb pokreće prvi jugoslavenski festival eksperimentalnog filma pod nazivom GEFF – Genre Film Festival,² i uz veliku podršku Dušana

2 Ime je dobio po kategoriji „žanr” filma, napravljenoj u skladu s pravilima međunarodnog udruženja amatera UNICA (*Union Internationale du Cinéma Amateur*). Prema tim pravilima organizirali su se festivali amaterskih filmova u Jugoslaviji, u sekcijama dokumentarnog, igranog i žanr filma. Žanr film je, dakle, bio svaki film koji odudara od konvencija dvaju prethodno navedenih rodova, i pod tom su se odrednicom uglavnom prikazivali eksperimentalni filmovi.

Stojanovića te inicijalno prisustvo delegacije iz Beograda (u sastavu Dušan Stojanović, Marko Babac, Dragoljub Ivkov, Aleksandar Kostić, Slobodan Novaković...) festival će se nastaviti održavati bijenalno sve do 1970. godine.

Značaj Kinokluba Zagreb ne ogleda se samo u filmskoj produkciji već i u složenoj mreži društvenih, edukacijskih i organizacijskih praksi koje su oblikovale lokalnu filmsku kulturu, a kao rezultat takvog djelovanja nastao je obiman heterogeni korpus gradiva: zapisnici, administrativni dokumenti, ugovori, scenariji, planovi rada filmske škole, tuzemna i inozemna korespondencija, razna festivalska dokumentacija, fotografije, filmski materijal, kao i tehnička oprema i nagrade s raznih natjecanja amaterskog filma. Navedeno gradivo omogućava nam danas rekonstrukciju ne samo povijesti jednog kluba, već i šire povijesti eksperimentalnog i alternativnog filma, kao i organiziranog kinoamaterskog pokreta u jugoslavenskom i postjugoslavenskom prostoru, te predstavlja dragocjen istraživački materijal za sve brojnije znanstvenike i istraživače koji se počinju baviti ovim tipom filma.

Pitanje izvaninstitucionalnog gradiva

Današnji arhiv Kinokluba Zagreb nastao je iz napetosti između naslijeđenog, fragmentarno očuvanog gradiva i potrebe da se ono učini čitljivim i dostupnim unutar dugoročno održivog okvira. Radi se o materijalu koji izvorno nije nastajao s nekom partikularnom arhivskom namjerom, već je proizvod kolektivnog rada i kontinuiteta jedne filmske zajednice, i kao takav dugo je postojao izvan dometa institucionalnih arhiva. Gradivo Kinokluba Zagreb tretira se kao materijal organizacije civilnog društva. Klub je od 1991. smješten u okvire Zagrebačke odnosno Hrvatske zajednice tehničke kulture, a prije toga bio je dio šire organizacije Foto-kino saveza Jugoslavije. Budući da se radi o „izvaninstitucionalnim” organizacijama, klupsko se gradivo u tom smislu definira kao privatno arhivsko gradivo (čl. 23, Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018). U tekstu o izvaninstitucionalnim arhivima „Od zajednice do institucije”, Nikola Mokrović (2023) napominje kako upravo takvi oblici gradiva organizacija civilnog društva često izmiču jasnim smjernicama zakonom propisanog čuvanja, obrade i omogućavanja korištenja gradiva, što s jedne strane otežava uspostavu i sistematizaciju arhiva, dok sa druge strane na neki način zamagljuje obrise polja obuhvaćenog pojedinim izvaninstitucionalnim gradivom. Kako ističe Mokrović, općenito vrednovanje gradiva kao i logika njegove kategorizacije „više odgovara državnim javnim tijelima, koja su ustrojena hijerarhijski, nego civilnom dru-

štvu, koje je ustrojeno horizontalno” (ibid.), što se pokazalo točnim u slučaju izrade Popisa dokumentarnog gradiva s rokovima čuvanja, budući da je niz kategorija iz popisa trebalo preosmisliti, razraditi ili dodati. U tom smislu, rad na arhivu KKZ-a nije podrazumijevao samo tehničku obradu postojećeg materijala, već je jedan od prvih koraka bila njegova nužna reinterpetacija i reartikulacija – od nesistematiziranog skupa tragova prošlosti prema strukturiranom sustavu znanja koje to gradivo sa sobom donosi. S obzirom na to da KKZ ima tek dvije stalno zaposlene osobe na pozicijama tehničkog tajnika i voditelja udruge te da kategorizacija i tip gradiva ne slijede pravocrtne povijesne procese,³ utoliko se ni navedeni arhivistički proces nije odvijao kao pravocrtna institucionalizacija, već se radilo o aktivnom balansiranju između neformalnih praksi i normativnih zahtjeva arhivistike. Arhiv Kinokluba Zagreb u tom smislu nije tek neutralno mjesto čuvanja, nego postoji i kao aktivna operativna infrastruktura koja kroz selekciju, opis, digitalizaciju i režime izvan kao i unutar protokola⁴ proizvodi povijest eksperimentalnog filma.

Proces uspostavljanja arhiva: pravni okvir uradi-sam metode

Jedan od ključnih aspekata današnjeg arhiva Kinokluba Zagreb bila je njegova inicijalna formalna uspostava – arhiv naime nije nastao kao unaprijed definirana institucija, već se radilo o svojevrsnom uradi-sam⁵ procesu, koji se razvijao kroz niz konkretnih etapa. Rad arhiva zasniva se na relevantnim zakonima Republike Hrvatske koji reguliraju upravljanje arhivskim gradivom, i u skladu s tim, arhiv KKZ-a djeluje kao privatni arhiv koji poštuje zakonske standarde čuvanja i obrade gradiva, ali nije formalno osnovan kao arhivska institucija u punom smislu (što bi podrazumijevalo posebne prostorne i kadrovske uvjete).

Prvi korak bilo je prepoznavanje gradiva i potreba njegove sistematizacije, čemu je prethodilo osnivanje Odsjeka baštine 2017. godine, koji smo započeli tadašnji predsjednik kluba Vedran Šuvar i ja.⁶ Odsjek baštine tada je uspo-

3 Pojedini su se klupski odsjeci, izazovi, situacije i funkcije javljale i gasile, uz kontinuirano postojanje nekih koje su nužna konstanta organizacija civilnog društva.

4 „Filmska povijest izvan protokola” naziv je mog teksta u postupku objavljivanja za slovenski časopis *Ekran*, u okviru temata urednice Nadje Šičarov posvećenog filmskih restauracijama koje izlaze van striktnih protokola oficijelnih institucija (poput FIAF-a).

5 Termin je preuzet iz engleske sintagme DIY – *do it yourself*, koja primarno označava skup praksi za koje nisu korištena profesionalna, stručna sredstva, i u tom smislu se dobro nadovezuje na amaterski kontekst unutar kojega djeluje i Kinoklub Zagreb.

6 Više o radu Odsjeka baštine vidjeti – <https://kkz.hr/aktivnosti/bastina/bastina>

stavljen kao centralna organizacijska jedinica u okviru koje klub razvija sve aktivnosti vezane uz vlastitu prošlost i njenu reaktualizaciju. U to spadaju sistematizacija i arhivistička obrada gradiva koja uključuje rad s papirnatim arhivskim gradovima, klupskim nagradama i filmovima na različitim formata, digitalizacija papirne dokumentacije, razvoj digitalne infrastrukture, suradnja sa stručnim institucijama, javna prezentacija gradiva, digitalna restauracija filmova, koordinacija posudbe restauriranih filmova i ostalih aktivnosti koje uključuju arhivsko gradivo kluba. S obzirom na to da se dio klupskog gradiva nalazi izvan kluba i da je nemoguće točno saznati o kojem se broju jedinica nalazi (gdje su točno i u kakvom su stanju), kako bi se dugoročno spriječile slične situacije koje podrazumijevaju gubitak jasnog pregleda nad vlastitom prošlošću, Kinoklub Zagreb uspostavu je vlastitog arhiva odlučio pravno utemeljiti, rukovodeći se formalno-pravnim obavezama koje podrazumijeva ranije spomenuti Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, i Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/2020).⁷

S obzirom na to da je djelovanje Kinokluba Zagreb lokalnog karaktera, primarno je bilo uspostavljanje suradnje s Državnim arhivom u Zagrebu, koji je klubu pružio stručnu pomoć. Uz stručni nadzor DAZ-a, Kinoklub Zagreb je 29. 11. 2021. godine od istoimenog arhiva ishodio Suglasnost za izradu Pravila za upravljanje dokumentarnim gradivom sukladno Pravilniku o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva. Nakon toga je pokrenut proces upisivanja u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnog arhivskog gradiva pri Hrvatskom državnom arhivu, što je formalno učinjeno 20. srpnja 2022. godine, čime je Kinoklub Zagreb i formalno-pravno postao vlasnik/stvaratelj/posjednik privatnog arhivskog gradiva. Temelj svega ovoga ujedno je bila i procjena gradiva u posjedu kluba, a koja je od osobite vrijednosti za Republiku Hrvatsku u smislu već spomenutog čl. 23 Zakona o arhivskom gradivu i arhivima. Budući da gradivom u klubu mora upravljati osposobljena osoba, kao voditeljica Odsjeka baštine, iste godine položila sam u Hrvatskom državnom arhivu Stručni ispit za upravljanje dokumentarnim i arhivskim gradivom izvan arhiva. Istovremeno sa ovim procesima Dajna Mišurac, glavna tajnica i voditeljica udruge – čije su znanje i velikodušna predanost radu na klupskoj baštini bili neprocjenjivi – i ja pristupile smo inventarizaciji i klasifikaciji gradiva. Na projektu je s nama radila još jedna članica kluba, Mia Maros Živković, koja je po struci magistra Muzeologije i upravljanja baštinom (Filozofski fakultet, Zagreb). Time je klub još jednom pokazao u kojoj

7 Arhivski propisi kojima smo se rukovodili pri radu, i koji su relevantni za područje Republike Hrvatske, nalaze se na stranicama Hrvatskog državnog arhiva – <https://www.arhiv.hr/hr-hr/Arhivska-sluzba/Arhivski-propisi>

je mjeri raznolikost profila njegovih članova, koji se amaterski bave filmom, ključna za vitalnost kako organizacije civilnog društva tako i za razvoj (samooorganiziranog, izvaninstitucionalnog) eksperimentalnog filma u cijelosti. Gradivo je fizički zaštićeno, pohranjeno u arhivske kutije koje se nalaze u adekvatnim skladišnim uvjetima, a trenutno se u klubu nalazi oko 17 dužnih metara papirnato gradivo raspoređenog u preko 40 kutija, uz ostale materijalne predmete.

Digitalni arhiv i infrastruktura pristupa

Budući da smo sve papirnatu gradivo dugoročno željeli zaštititi, 2023. godine uspostavili smo suradnju sa Odsjekom za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, i uz pomoć dr sc. Željka Trbušića i dr sc. Hrvoja Stančića klub je započeo s digitalnom pretvorbom gradiva.⁸ Gradivo kluba smo pritom željeli učiniti dostupnim što široj javnosti, stoga je jedan od ključnih rezultata projekta bio razvoj nove mrežne stranice i digitalnog arhiva, financiranog iz projektnih sredstava. Za realizaciju su angažirani profesionalni programeri iz Zadruga za otvoreni kod i dizajn – Slobodna domena, koji su u suradnji s Klubom i Odsjekom baštine razvili mrežnu podatkovnu bazu, metapodatkovni sustav i digitalni pretraživač zasnovan na filterima i ključnim riječima. Time je klub ujedno i započeo izgradnju digitalnog, besplatnog i javno dostupnog mrežnog arhiva,⁹ čime se radikalno mijenja dostupnost gradiva i omogućava istraživanje širokom krugu korisnika. Digitalizacija gradiva odvija se u fazama, sukladno priljevu projektnih finansijskih sredstava, stoga se i mrežna podatkovna baza kontinuirano dopunjava, a gradivo se pritom istovremeno stvara i obrađuje.

Uz ostvarivanje potpore Hrvatskog audiovizualnog centra koji kroz programe Komplementarnih djelatnosti podržava rad Kinokluba Zagreb, godine 2024. Klub je počeo ostvarivati i potporu Ministarstva kulture i medija RH za Digitalizaciju i zaštitu arhivskog gradiva u sklopu programa e-kultura Digitalizacije kulturne baštine sufinanciranog u okviru Operativnog programa Konkurentnost i kohezija 2014–2020. iz Europskog fonda za regionalni razvoj.¹⁰ Sredstva iz navedenog programa troše se namjenski (dakle isključivo za potrebe digitalizacije), a obaveza je svih korisnika programa dizanje doku-

8 Zahvaljujemo ovim putem dr sc. Lani Žaja, koja nam je pomogla u realizaciji ove suradnje.

9 Bazi je moguće pristupiti sa sljedeće poveznice: <https://kkz.hr/digitalni-arhiv>

10 Više o projektu moguće je vidjeti na stranicama Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijevo/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/9828>

mentacije na portal e-kultura, koji sadrži digitalnu kulturnu baštinu organiziranu po zbirkama baštinskih institucija.¹¹

Ove godine je Dajna Mišurac izradila Protokol za postupanje sa arhivskim gradivom, svojevrsnu kodifikaciju postupaka, pravila i smjernica koje služe kao interni priručnik i podsjetnik kako za nas tako i za buduće generacije koje će preuzeti upravljanje klubom i njegovim arhivom, čime se klub želi dugoročno osigurati kako bi njegovo stoljetno djelovanje moglo nastaviti svoj kontinuirani rad.

Umjesto zaključka: političke dimenzije pitanja dostupnosti gradiva

Opisani procesi jasno pokazuju da arhiv nije statična struktura, već dugoročan, iterativni rad koji zavisi od financijskih, kadrovskih i infrastrukturnih uvjeta. Arhiv Kinokluba Zagreb ujedno predstavlja primer hibridnog modela između institucionalnog i izvaninstitucionalnog arhiva, koji istovremeno funkcionira kao građanska inicijativa i kao sustav koji poštuje profesionalne i zakonske standarde. Specifičnost arhiva Kinokluba Zagreb leži u kombinaciji dugog povijesnog kontinuiteta gradiva, samoorganiziranog uradi-sam pristupa njegovom očuvanju, postupnoj institucionalizaciji kroz suradnju sa arhivskim sustavom i otvorenom digitalnom pristupu gradivu. U tom smislu, arhiv Kinokluba Zagreb ne predstavlja samo infrastrukturu čuvanja prošlosti već i aktivni model proizvodnje znanja i redefiniranja odnosa između zajednice, institucije i kulturne baštine – jer pitanje dostupnosti gradiva, samim time i vidljivosti eksperimentalnog filma, nije neutralno tehničko pitanje, već dostupnost izravno određuje što će postati vidljivo, istraživo i u konačnici upisano u filmsku povijest.¹²

11 Zbirke Kinokluba Zagreb moguće je pristupiti kroz portal e-kultura: <https://ekultura.hr/items-sets/2963738/>

12 S obzirom na to da se radi o udruzi građana, dakle inicijativi koja počiva na dobrovoljnoj prisutnosti, entuzijazmu i osobnim afinitetima koji nisu vođeni usko materijalnim interesima, ovo sve je bilo moguće napraviti u relativno kratkom vremenskom roku, zahvaljujući jasnoj viziji i prijateljskoj suradnji članova Kinokluba Zagreb. Ovdje pritom želim zahvaliti onima koji su bili aktivno, emotivno i infrastrukturno uključeni u podizanje Odsjeka i uspostavu arhiva, a to su – Tomislav Šoban, Darija Blažević, Vedran Šuvar, Dajna Mišurac, Bartol Babić Vukmir, Mia Maros Živković, Mateja Zidarić i Lana Kosovac. U konačnici – filmove rade ljudi, a u okvirima samoorganiziranog kinoamaterizma i eksperimentalnog filma oni su i najvažniji.

Literatura

- E-kultura – Zbirka Kinokluba Zagreb, dostupno na: <https://ekultura.hr/item-sets/2963738/> [Pristupljeno: 15. 3. 2026]
- Gilles, Ollivier (1994), “Histoire des images, histoire des sociétés : l'exemple du cinéma d'amateur”, u *1895, revue d'histoire du cinéma*, n°17, str. 115–132.
- Hrvatski državni arhiv – popis arhivskih zakona i propisa, dostupno na: <https://www.arhiv.hr/hr-hr/Arhivska-sluzba/Arhivski-propisi> [Pristupljeno: 15. 3. 2026]
- Kinoklub Zagreb – Odsjek baštine, dostupno na: <https://kkz.hr/aktivnosti/bastina/bastina> [Pristupljeno: 15. 3. 2026]
- Kinoklub Zagreb – Digitalni arhiv Kinokluba Zagreb, dostupno na: <https://kkz.hr/digitalni-arhiv> [Pristupljeno: 15. 3. 2026]
- Mokrović, Nikola (2023) „Od zajednice do institucije”, dostupno na: https://abcdnk.hr/Aktivnosti:Od_zajednice_do_institucije [Pristupljeno: 15. 3. 2026]
- Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske – Projekt Digitalizacije kulturne baštine, dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijavo/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/9828> [Pristupljeno: 15. 3. 2026]
- Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, NN 105/2020, dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_09_105_1963.html [Pristupljeno: 18. 3. 2026]
- Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1265.html [Pristupljeno: 18. 3. 2026]

EXPERIMENTAL FILM BETWEEN SELF-ARCHIVING AND EXTRA-INSTITUTIONAL INFRASTRUCTURE: THE ARCHIVE OF KINOKLUB ZAGREB

Abstract

The visibility and evaluation of experimental film largely depend on its accessibility, which is, in turn, directly tied to the archival question. In the Yugoslav context, experimental film developed primarily within the sphere of the (self-)organized amateur film movement; however, since amateur film has generally not been of interest to institutional archives and film museums, this cinematic discipline has largely remained outside the scope of state and municipal institutions. In Croatia, the majority of this material—today characterized as the archival holdings of civil society organizations—is preserved as private archival material within extra-institutional archives, often outside clearly defined archival standards, which complicates both research and the establishment of a coherent overview of the history of experimental film and organized amateur filmmaking. This text presents the activities of the Heritage Department of Kinoklub Zagreb, which, since its establishment in 2017, has formally set up an archive and begun the systematic management of its own documentary and archival materials in accordance with the legal framework governing archival practice in Croatia. It outlines the process of establishing the archive, whose long-term goal is the preservation of materials alongside their maximum public accessibility, while approaching the archive not merely as a site of storage, but as an active infrastructure for the production of knowledge about the history of experimental film.

Key words

Kinoklub Zagreb, Yugoslav experimental film, extra-institutional archive, amateur filmmaking, establishing an archive

Primljeno: 17. 4. 2026.
Prihvaćeno: 9. 6. 2026.